

Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση

ΕΝΑΣ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΟΣ ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΤΟΠΟΣ

Το πρώτο ανθρωπολογικό-εθνογραφικό κείμενο για το προσκύνημα δημοσιεύτηκε το 1913 από τον Robert Hertz και αφορούσε στο ιερό του Αγίου Besse (ή Besso), πάτρωνα τεσσάρων ιταλόφωνων και μιας γαλλόφωνης ορεινής κοινότητας στην αλπική πεδιάδα της Αόστα («Saint Besse: Étude d'une culte Alpestre», *Revue de l'Histoire des Religions* (1913), 67: 115-180). Το πρωτότυπο αυτό έργο του Hertz φέρνει στην επιφάνεια τρία σημαντικά και αλληλένδετα στοιχεία: πρώτον, ότι το προσκύνημα, παρά την ενοποιητική του λειτουργία, μπορεί να κρύβει ή να στηρίζεται σε συγκρουσιακά στοιχεία, καθώς οι πέντε κοινότητες βρίσκονται σε ανταγωνισμό μεταξύ τους για τον έλεγχο της τελετουργίας, δίνει η καθεμία το δικό της νόημα στη συγκεκριμένη λατρευτική πράξη, προβάλλει τους δικούς της μύθους, θρύλους, τις δικές της ιστορικές εκδοχές (και «ιστορίες» θα πρόσθετε η Jill Dubisch)· δεύτερον, ότι η αμφισβήτηση και η συνεχής διαπραγμάτευση δεν οδηγούν στην αποδιοργάνωση του όλου γεγονότος, αλλά αντίθετα στην ενίσχυσή του, καθώς οι διαφορετικές εκδοχές τής κάθε κοινότητας, άρα η ταυτότητά τους συγκροτείται μέσα από αυτή την προσκυνηματική συγκρουσιακή διαδικασία· και τρίτον, ότι οι διαφορετικές εκδοχές μιας ιστορικής ή άλλης παράδοσης έχουν να κάνουν με τη διαχείριση του παρόντος και τις σχέσεις των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων που αντιπροσωπεύουν αυτές τις εκδοχές. Το μικρό αυτό πόνημα του Hertz δυστυχώς ξεχάστηκε ή αγνοήθηκε για πολλές δεκαετίες, ακόμη και από τους συναδέλφους του της ομάδας *Année Sociologique*, ενώ το ίδιο το θέμα του προσκυνήματος έπαψε να αποτελεί αντικείμενο έρευνας για τα επόμενα εξήντα χρόνια.

Ο πρώτος που επανέφερε το θέμα στο προσκήνιο τη δεκαετία του '70 και ουσιαστικά συγκρότησε τη λεγόμενη «ανθρωπολογία του προσκυνήματος» ήταν ο Victor Turner με μια σειρά άρθρων και εργασιών. Για τον Turner το προσκύνημα αποτελεί ένα ιδιαίτον ταξίδι σε ένα διαφορετικό από την καθημερινότητα

«τόπο», ένα σημαίνοντα και φορτισμένο με δύναμη χώρο που δημιουργεί στους προσκυνητές μια (προσωρινή έστω) αίσθηση κοινότητας, ενότητας και ισότητας (communitas). Ουσιαστικά, δηλαδή, τονίζει την ενοποιητική και συνεκτική διάσταση της τελετουργικής αυτής πρακτικής, που αποτελεί απόηχο της ντυρκειανής έννοιας της «συλλογικής ζύμωσης» (effervescence). Έκτοτε οι έρευνες γύρω από το προσκύνημα πολλαπλασιάστηκαν, πράγμα που επέτρεψε τη συγκριτική μελέτη και την εμφάνιση στις πολλαπλές, όπως αποδείχτηκε, πλευρές του προσκυνηματικού φαινομένου (βλ. κεφ. 3 και βιβλιογραφία).

Σε αυτό το πλαίσιο πρέπει να τοποθετηθεί και η ανά χείρας εθνογραφική μελέτη της αμερικανίδας ανθρωπολόγου Jill Dubisch σχετικά με το προσκύνημα της Παναγίας της Τήνου, ένα έργο που αν και αναμετρείται και αντλεί και από τις δύο αυτές θεωρητικές παραδόσεις, βρίσκεται πλησιέστερα, θα λέγαμε, στην αντίληψη του Hertz στη σύγχρονη εκδοχή της: θεωρεί το προσκύνημα ως ένα πολυεπίπεδο πολιτισμικό πεδίο όπου συναντιούνται εναλλακτικοί, ανταγωνιστικοί μεταξύ τους λόγοι που συνυφαίνουν το όλο φαινόμενο. Και αυτή η πολυεπίπεδη διάσταση δίνει στο έργο την ιδιαίτερη αξία του καθώς το εθνικό αυτό προσκύνημα τοποθετείται με τρόπο αυτοσυνείδητα κριτικό, όχι μόνο στα συμφραζόμενα της ελληνικής ορθόδοξης θρησκείας και της λαϊκής λατρείας –πράγμα αναμενόμενο και ιδιαίτερα επίκαιρο στη δεδομένη ελληνική συγκυρία, πολύ περισσότερο αφού, ως εθνογραφία, το όλο θέμα περιγράφεται σε συγκεκριμένο κοινωνικό μικροεπίπεδο και όχι αφηρημένα και σε επίπεδο γενικών αρχών–, αλλά και σε συνάρτηση με πολλές άλλες πλευρές της ελληνικής κοινωνίας: τις έμφυλες σχέσεις που τη διέπουν, την εθνική ιστορία, την ταυτότητα και τη θέση των Ελλήνων μεταξύ Ανατολής και Δύσης και, σε κάποιο βαθμό, τη σύγχρονη πολιτική. Από αυτή την άποψη πρόκειται για ένα βιβλίο που αφορά και ενδιαφέρει άμεσα και πολλαπλώς τον έλληνα αναγνώστη, του οποίου η έγνοια για το πώς μια ξένη ερευνήτρια βλέπει και αναπαριστά εμάς και την κοινωνία μας αντισταθμίζεται από την έγνοια της ίδιας της Jill Dubisch για το πώς να φθάσει σε μια βαθύτερη αλλά μη εξουσιαστική και δίχως εξωτική χροιά κατανόηση του τι συμβαίνει τελικά μπροστά της, μια έγνοια που συχνά την οδηγεί να αντιστρέφει συμμετρικά τα ερωτήματά της προς τον δικό της πολιτισμό. Αλλά και το όλο εθνογραφικό της εγχείρημα στο πεδίο νοείται και βιώνεται ως προσκύνημα σε «ένα διαφορετικό τόπο», οργανώνεται δηλαδή με βάση μια μεταφορά που αποτελεί ταυτόχρονα το αντικείμενο της έρευνάς της.

Στην προσέγγισή της στο θρησκευτικό φαινόμενο η συγγραφέας υιοθετεί τη σύγχρονη άποψη κατά την οποία η μελέτη της θρησκείας δεν πρέπει να περιορίζεται στη ρητά εκπεφρασμένη συμπεριφορά και το εννοιολογικό περιεχόμενο, αλλά να συμπεριλαμβάνει και το ενσώματο, το βιωματικό, το συναισθηματικό, αυτό που δεν εκφράζεται με λέξεις, αλλά επιτελείται. Έτσι, προχωρώντας παραπέρα τις ιδέες που είχε αναπτύξει σε προηγούμενα πονήματά της (βλ. βιβλιογραφία) σχετικά με τη σχέση της γυναίκας με τη θρησκεία στην Ελλάδα και τον θετικό της ρόλο ως διαχειρίστριας της πνευματικής ευμάρειας της οικογένειας, η Dubisch μας παρουσιάζει εδώ τις γυναίκες προσκυνήτριες, οι οποίες μέσα από

μια σωματική, συναισθηματική «γλώσσα» εκφράζουν ένα γυναικείο κόσμο πάθους, ψυχικού και σωματικού πόνου, έγνοιας για τους οικείους και τα προβλήματα τους, φθάνοντας έτσι σε αυτό που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε επιτελεστικό αυτοπροσδιορισμό τους. Η επιτέλεση αυτή της θηλυκότητας συμβαδίζει στο συμβολικό και ιδεολογικό επίπεδο με την εικόνα της Παναγίας, όχι απλώς ως αντιστροφής της Εύας και ιδεώδους της ενάρτησης και υπομονετικής έγγαμης μητέρας, αλλά ως ισχυρής και καταφατικής μορφής, προστάτριας και υπέρμαχης στρατηγού του έθνους, της πατρίδας και της θρησκείας.

Το δεύτερο μεγάλο θέμα του βιβλίου είναι η διαπλοκή του θρησκευτικού αυτού γεγονότος αφενός με την Ιστορία, τις «ιστορίες», τους θρύλους και την ιδεολογία της ελληνικής εθνογένεσης και αφετέρου με την ασταθή και αμφίσημη (τόσο για τους Έλληνες όσο και για τους «Δυτικούς») θέση και ταυτότητα των Ελλήνων μεταξύ της Δύσης και της Ανατολής. Το προσκύνημα της Τήνου επαναλαμβάνει κατά κάποιον τρόπο το αμφίσημο αυτό μοτίβο, καθώς αφενός αποτελεί έκφραση υπερηφάνειας και ελληνικότητας και αφετέρου υπονόμηση της δυτικής εικόνας των Ελλήνων, μέρος «των δικών μας» που δεν θα έπρεπε να προβάλλεται. Και εδώ πράγματι η Dubisch δείχνει μια ιδιαίτερη ευαισθησία προσπαθώντας να τοποθετηθεί έντιμα και μη εξουσιαστικά απέναντι σε ένα καθόλου εύκολο πρόβλημα για οποιαδήποτε εθνογραφία. Αυτό μας φέρνει στο τρίτο βασικό θέμα του βιβλίου.

Στην ανθρωπολογική θεωρία, μετά την ολιστική προσέγγιση που πρόβαλε τη θεώρηση των κοινωνικών και πολιτισμικών γεγονότων στη διαπλοκή τους σε μια ολότητα, ακολούθησε η ερμηνευτική προσέγγιση που με τη σειρά της εστίασε στην τοποθέτηση των γεγονότων αυτών στο κατάλληλο για την κατανόησή τους ιθαγενές συμφραστικό πλαίσιο, αλλά και στο εννοιολογικό πλαίσιο του παρατηρητή. Κατά την πρόσφατη ιστορική της φάση, η ανθρωπολογία, αφενός, αναγνωρίζοντας το ρόλο των δρώντων υποκειμένων, προσέγγισε τον πολιτισμό ως προϊόν μιας συνεχούς διαπραγμάτευσης και αμφισβήτησης (κονστρουκτιβισμός) και αφετέρου, αναγνωρίζοντας ότι δεν υπάρχει αρχιμήδειο σημείο από όπου θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε τα κοινωνικά πράγματα, προσπάθησε να αντιμετωπίσει, με ακραίους ενίοτε τρόπους, το γεγονός ότι ο εθνογράφος ουσιαστικά μεταφράζει έναν πολιτισμό (τον παρατηρούμενο) με όρους ενός άλλου (του παρατηρητή). Το πρόβλημα δεν είναι εύκολο και η Dubisch προσπαθεί να δώσει τη δική της λύση υιοθετώντας μια συγγραφική στρατηγική που περιλαμβάνει εναλλακτικές γραφές.

Η γραφή αποκτά κεντρική σημασία στην εθνογραφία καθώς δεν αντιμετωπίζεται ως ένα τεχνικό μέσο επικοινωνίας, αλλά ως τρόπος επεξεργασίας, στοχασμού και μορφοποίησης της εθνογραφικής εμπειρίας, της εμπειρίας που βίωσε η εθνογράφος παρατηρώντας την κοινωνική ζωή των άλλων. Έτσι, κάποια θέματα παρουσιάζονται σε ρεαλιστική γραφή, σε μια γραφή δηλαδή όπου η συγγραφέας «απουσιάζει» από το κείμενο, κρύβοντας τον εαυτό της πίσω από μια γνωστικά και συναισθηματικά αποστασιοποιημένη καταγραφή σε τρίτο πρόσωπο, παραθέτοντας ταυτόχρονα τεκμήρια και ερμηνείες των εν λόγω άλλων. Η κα-

τεύθυνση αυτή, ωστόσο, εναλλάσσεται με μια «ιμπρεσιονιστική» γραφή (μεταφορά από τη ζωγραφική), όπου η συγγραφέας αφηγείται, σε πρώτο πρόσωπο πλέον, τα απρόσμενα και πυκνά συμβάντα που βίωσε (γνωστικά και συναισθηματικά) στο πεδίο και τα οποία της άνοιξαν ένα παράθυρο στον πολιτισμό που μελετούσε· μια γραφή που θέτει στο ίδιο επίπεδο και σε πλήρη θέα τόσο το υποκείμενο όσο και το αντικείμενο της έρευνας. Αλλά, ταυτόχρονα, συνυπάρχει και μια «εξομολογητική» γραφή, πιο προσωπική και αναστοχαστική, σαφώς βιωματική, που συχνά πλησιάζει ή θυμίζει το λόγο των προσκυνητριών. Με αυτή έχει ως στόχο να κατανοήσει, μέσα από το δικό της βίωμα και αναφερόμενη στον δικό της βορειοαμερικανικό πολιτισμό, τα τεκταινόμενα στο πεδίο, αλλά και να βρει η ίδια κάποια λύτρωση από τον πόνο και τους φόβους της μέσα από την εμπειρία μιας εθνογραφίας-προσκύνημα σε αυτό τον άλλο, διαφορετικό τόπο.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΑΡΑΔΕΛΛΗΣ